

DA LI SU U DUBROVNIKU KRAJEM SREDNJEG VEKA
POSTOJALE ORGANIZOVANE KOLONIJE
TRGOVACA I ZANATLIJA, POREKLOM SA PIRINEJSKOG
I APENINSKOG POLUOSTRVA?

Prof. dr Nenad Fejić, istoričar
Univerzitet Antil, Šelher Martinik, Francuska

Apstrakt: O strancima u privrednom i društvenom životu srednjovekovnog Dubrovnika dosta je pisano, ali se u istorijskoj literaturi nerado koristio pojam „kolonijâ” za obeležavanje ljudi zajedničkog porekla, koji su u sredini imigracije branili i unapređivali svoje društvene i privredne interese. Na temelju samostalnih istraživanja i novijih rezultata u historiografiji, autor nastoji da odgovori na pitanje da li su postojale kolonije Mlečana, Katalonaca i Toskanaca u srednjovekovnom Dubrovniku.

Ključne reči: kolonija, konzulati, Mlečani, Katalonci, Toskanci, Dubrovnik, Venecija, Barcelona, Firenca, Prato.

Mada je uloga stranaca u ekonomskom i društvenom životu srednjovekovnog Dubrovnika tokom poslednjih decenija bila jedna od često obrađivanih tema u istorijskoj literaturi, dosada se, koliko nam je poznato, u njoj nerado koristio termin „kolonija” za organizovanu grupu stranaca, trajno nastanjenu u gradu pod Srđem¹. Kada je reč o strancima u Dubrovniku, historiografija je temeljno proučila njihovo prisustvo, poreklo, brojno stanje, prirodu poslova, dužinu boravka, društveni i privredni status, poslovne partnere, međusobne sporove, sporove sa Dubrovčanima i mnoga druga pitanja. Međutim, nije se raspravljalo o tome da li se na pomenute zajednice stranaca moglo gledati kao na organizovane kolonije. Sam pojam „kolonije” koristio se u srpskoj medijevistici, ali u jednom sasvim određenom značenju – za naseobine Dubrovčana u rudarskim trgovačkim središtima srednjovekovne Srbije i Bosne. Postavlja se pitanje zašto, prilikom označavanja zaista brojnih i kompaktnih zajednica stranaca u Dubrovniku, nije korišćen prikladan izraz – „kolonija”. Ukoliko se prihvati objašnjenje da su „naseobine”

¹ Zahvaljujem Uredjivačkom odboru sto mi je ljubaznim pozivom omogućio da učestvujem u obeležavanju jubileja akademika Desanke Kovačević Kojić, i prilogom u zborniku izrazim poštovanje prema njenom izuzetnom naučno-istraživačkom i pedagoškom opusu.

srednjovekovne Srbije ili Bosne kompaktne zajednice stranaca zajedničkog porekla, dakle „kolonije”, naprimer Dubrovčana ili Sasa, ostaje nedoumica zašto se, kada je o strancima u samom Dubrovniku reč, ovaj već na prvi pogled prikladan i praktičan pojam izbegavao. Tokom dva poslednja stoleća srednjeg veka, kroz Dubrovnik je prošlo, ili se u njemu trajno nastanilo, oko šest stotina Venecijanaca², više od osamdeset Toskanaca³, preko dvesta sedamdeset Grka i Levantinaca, i preko tri stotine Španaca u širokom smislu tog pojma odnosno Katalonaca⁴, Kastiljanaca, Aragonaca, Baskijaca, Valensijanaca, a da se, uz jedan malo poznati izuzetak u istorijskoj literaturi, ni za jednu od pomenutih zajednica nije koristio pojam „kolonije”. Ni sami razlozi za izbegavanje korišćenja pomenutog pojma, ili za njegovu zamenu pojmom „naseobina”, nisu bili predmet posebnog ispitivanja u domaćoj medijevistici, mada je za tako nešto bilo izvesnih metodoloških podsticaja⁵. U francuskoj historiografiji su se oko pitanja postojanja srednjovekovnih kolonija vodile tokom poslednje dve decenije plodne diskusije. Predmet tih diskusija bila je upravo potraga za zajedničkim, svim medijevistima prihvatljivim, merilima za definisanje kolonija u svetu srednjega veka. Zanimljivo je,

² Procena je iznesena za razdoblje između 1278. i 1400. godine, u raspravi B. Krekić, *Contributions of foreigners to Dubrovnik's economic growth in the late middle Ages*, objavljenoj u reprint izdanju *Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Late Middle Ages*, London 1980, XIX, 378 (Dalje: B. Krekić, *Dubrovnik, Italy and the Balkans*).

³ Procena je iznesena u raspravi B. Krekić, *I mercanti e produttori toscani di panni di lana a Dubrovnik (Ragusa) nella prima metà del Quattrocento*, *Dubrovnik, Italy and the Balkans* IX 709, nap. 6.

⁴ Procena je iznesena u knjizi N. Fejić, *Španci u Dubrovniku*, Beograd 1988, (videti naročito tabelu od strane 268 do strane 278: *Stranci poreklom sa Pirinejskog poluostrva u Dubrovniku od 1281. do 1499*).

⁵ Pitanje je, koliko nam je poznato, u studijama o srednjovekovnom Dubrovniku, dosada sasvim nedvosmisleno postavljeno samo u dva navrata. Prvi put ga je postavila Mirjana Popović Radenković, u raspravi o dolasku trgovaca iz Prata u Dubrovnik, u prvoj polovini XV veka. U njoj se izjasnila u prilog postojanju «kolonije trgovaca iz Prata u Dubrovniku između 1420. i 1422. godine, koja se počela osipati posle 1430. godine». Vidi: Mirjana Popović Radenković, *La Penetrazione dei mercanti pratesi a Dubrovnik nella prima metà del XV sec.* *Archivio Storico Italiano* 117, 1959, 503–521. Pišući deset godina kasnije o istoj temi, Bariša Krekić izneo je mišljenje da sama činjenica da su mnogi Pratezi došli u Dubrovnik, da su neki među njima vršili skromnije funkcije u dubrovačkoj upravi, dok je znatan broj njih obavljao veoma važne uloge u dubrovačkoj privredi, ne izgleda sama po sebi kao dovoljan dokaz postojanja prave kolonije u Dubrovniku, i da, bare dosada, ni Mirjana Popović Radenković ni drugi nisu izneli dokaz za postojanje jedne prave kolonije. Vidi: Bariša Krekić, *I Mercanti e produttori di panni di lana a Dubrovnik (Ragusa) nella prima metà del Quattrocento*, u: *Dubrovnik, Italy and the Balkans* IX, 713.

i za našu temu značajno, da je ogledni uzorak za razmišljanje o srednjovekovnim kolonijama bio upravo prostor mediteranskih komuna⁶.

Na samom početku te epistemološke diskusije, postavilo se pitanje merilâ koja bi se mogla uzeti u obzir da se zajednica stranaca u mediteranskoj komuni definiše kao kolonija. Vremenom su se iskristalisala četiri merila, oko kojih je u pomenutim višegodisnjim raspravama postignuta saglasnost, i koja bi omogućavala da se govori o instituciji kolonije⁷. Prvo merilo – postojanje čvrstih zajednica imigranata koje raspolažu vlastitim institucijama, bilo da su te institucije samo odraz institucijâ matične komune, bilo da su izgrađene u emigraciji. Drugo merilo – društveni sastav zajednice imigranata koji može odslikavati društveni sastav matične komune, ili se od njega udaljiti. Treće merilo – način na koji zajednica imigranata u novoj sredini opšti sa maticom, u duhu strogog centralizma, odnosno podčinjenosti matici, ili uz visoki stepen decentralizacije, odnosno slabe i izolovane, pojedinačne veze članova zajednice sa maticom. Najzad, četvrto merilo, koje je opredeljeno povratnim učinkom, odnosno uticajem koje zajednica emigranata pod određenim okolnostima može u institucionalnom ili društvenom pogledu vršiti na maticu, posebno u vremenima kriza i masovnog povratka zajednica emigranata u matične sredine. Na osnovu navedena četiri merila postaviceo pitanje da li su sve, ili pojedine među navedenim zajednicama stranaca u Dubrovniku, obrazovale u kolonije⁸.

⁶ Posebno je u tom pogledu značajan podsticaj uglednog francuskog medijeviste Mišela Balara (Michel Balard) koji je na to pitanje pokušao odgovoriti raspravom: *Etat et colonisation au Moyen Age. Bilan et perspectives*, u zborniku *Génèse de l'Etat moderne*, Editions CNRS, Paris, 1990, 65–73. Objavljivanju rasprave usledila su, u razmaku od približno deset godina, tri značajna međunarodna skupa održana u Francuskoj i posvećena pitanjima kolonizacije. Radovi predstavljeni na skupovima objavljeni su u tri zbornika: *Coloniser au Moyen Age*, (sous la direction de Michel Balard et Alain Ducellier), Paris 1995; *Le Partage du monde, échanges et colonisation dans la Méditerranée médiévale*, (sous la direction de Michel Balard et Alain Ducellier), Paris 1998; *Migrations et diasporas méditerranéennes (X–XVI siècles)*, (sous la direction de Michel Balard et Alain Ducellier), Paris 2002.

⁷ Ovde iznesena merila preuzeta su iz rasprave Mišela Balara, navedene u prethodnoj napomeni.

⁸ Grke i Levantinece, čije je brojno stanje takodje poznato, ovom prilikom nismo uzeli u obzir, ne zbog njihovog broja, koji je u Dubrovniku bio i veći od broja Toskanaca na primer, već zbog nedovoljne homogenosti u označavanju porekla. Tako bi se sâm pojam *Levantinaca* mogao primeniti na strance poreklom iz široko zamišljenog područja Istočnog Sredozemlja, od Epira, jonskih i egejskih ostrva, do obala Male Azije, Egipta i Sirije. Up. B. Krekić, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant*, Paris – LaHaye, 1961.

Prvo merilo: da li si radilo o čvrstim zajednicama imigranata sa institucijama izgrađenim u skladu sa vlastitim potrebama, ili o zajednicama sa institucijama kao ogledalom matične sredine ?

U odnosu na to prvo merilo, očigledno je da se nisu sve zajednice stranaca, nezavisno od njihovog brojnog stanja, nalazile u istom položaju. Mada najbrojniji, Venecijanci su u institucionalnom pogledu imali najniži stepen nezavisnosti. Ne može se zaboraviti da je republika na lagunama iznedrila dubrovačke institucije i da su te institucije u mnogome funkcionisale po uzoru na venecijanske (knez, tri veća, presecanje političkih i sudskih nadležnosti veća po uzoru na mletački sistem, razne *ad hoc* komisije po uzoru na mletačke, uglavnom u slučaju neposredne opasnosti za komunu, monopol otkupa soli, žitarica, institucija javnog kredita („imprestium”), itd). Nizak stepen institucionalne autonomije Mlečana u Dubrovniku karakterističan je i za prvi period podložnosti Dubrovnika Veneciji (1204–1358) i za drugi period potčinjenosti Ugarskoj a zatim Otomanskom carstvu, kada je Dubrovnik po mnogo čemu razvio odlike suverene države. Razumljivo je da nema nikakvih razloga da se u prvom periodu, tj. od 1204. do 1358 godine, mletački knez u Dubrovniku smatra posebnim predstavnikom zajednice Mlečana imigranata u Dubrovniku, kada se ima u vidu da su komuna i njen distrikt bili pod suverenitetom Venecije. Institucionalni okviri u kojima su živeli Mleci u Dubrovniku u tom vremenu nisu mogli biti bitno drugačiji od onih u kojima su živeli sami Dubrovčani, a razlike su se mogle ogledati po osnovi staleške pripadnosti, a ne komunalnog porekla, pošto državni suverenitet Dubrovnika u tom periodu nije ni postojao. Mletački sistem nije rado prihvatao razne oblike institucionalnog staleškog okupljanja izvan utrđenih oligarhijskih institucija. A ako ih je i prihvatao, strogo ih je nadgledao⁹. U drugom razdoblju, po prestanku mletačkog suvereniteta nad Dubrovnikom, prilike se menjaju i Mlečani u Dubrovniku zaista postaju „stranci” koji bi zaštitu sa razlogom mogli potražiti u izvesnim, samo njima namenjenim, institucionalnim okvirima, u cilju unapređenja sopstvenih interesa. Međutim, to se nije dogodilo. Naime, u oči pada to da su i nakon prekida institucionalnih veza sa Venecijom 1358, oblici organizovanja Mlečana u Dubrovniku bili vrlo labavi, gotovo nepostojeći. U tom razdoblju pominje se samo

⁹ Poznato je da su bratovštine u Veneciji bile pod strogim nadzorom upravnog aparata, na primer, radnici u brodogradilištu (arsenaloti) ili staklari na obližnjem ostrvu Muranu. Ukoliko su poslovi koje su članovi neke bratovštine obavljali bili složeniji i za državu značajniji (izgradnja galija, u slučaju arsenalota, ili proizvodnja dragocenog stakla i ogledala u slučaju radnika sa Murana) utoliko je i nadzor mletačkog aparata nad njenim članovima bio stroži. Nedostatak slobode članovi tih bratovština donekle su kompenzovali ugledom i poštovanjem koji su se vezivali za njihovu delatnost i koji su se ispoljavali prilikom komunalnih svetkovina.

jednom „konsul mletačkih trgovaca u Dubrovniku”¹⁰, uprkos znatnom broju Mlečana koji i dalje posluju u gradu pod Srđem. Isto vredi i za zanatlije mletačkog porekla kojih je takođe bio znatan broj¹¹. Taj raskorak između stvarnog prisustva i slabosti institucionalnog organizovanja činio je položaj Mlečana u Dubrovniku izuzetno osjetljivim, posebno u ratnim vremenima kada između njih i dubrovačkih vlasti nije bilo posrednika i kada su kao zajednica stranaca, poreklom iz neprijateljske komune, bili izloženi represalijama¹².

Položaj Toskanaca u tom pogledu bio je nešto drugačiji. Znatno malobrojniji od Mlečana u Dubrovniku, oni su bili građani komunâ koje su sa Dubrovčanima održavale intenzivne privredne veze, ali nisu imale ni snage ni ambicije da utiču na politički život Dubrovnika. Kao takvi, oni nikada nisu bili izloženi represalijama kojima su mogli biti izloženi Mlečani posle 1358. godine, ali nisu bili ni zaštićeni nekim posebnim institucijama, kao što su to bili Mlečani, pre i, u manjoj meri posle, 1358. godine. Status Toskanaca, u prvom redu Firentinaca i Prateza, u Dubrovniku zavisio je od njihovog društvenog položaja i imovinskog stanja, koji su se dosta razlikovali od slučaja do slučaja. Ako bi se izgradnja vlastitih institucija uzimala kao merilo postojanja kolonija u Dubrovniku, položaj Toskanaca bi tome u prilog davao najmanje argumenata.¹³

Najpotpuniji oblik institucionalnog organizovanja, po uzoru na komune iz kojih su potekli, imali su Katalonci u Dubrovniku. U životu Katalonske zajednice u Dubrovniku od prvorazrednog značaja bila je institucija konzula grada Barselone¹⁴. Istina, komuna Barselone prvog konzula u Dubrovniku imenuje srazmerno kasno, 1443. godine, gotovo dva stoleća nakon

¹⁰ Reč je o Marku Guoru koji se 1367. godine pominje kao *consul mercatorum de Veneciis*. O tome više kod: B. Krekić, *Some Venetians in Dubrovnik in the Fourteenth century*, u zborniku *Unequal rivals: essays on relations between Dubrovnik and Venice in the Thirteenth and Fourteenth centuries*, (dalje: B. Krekić, *Unequal rivals*), Zagreb–Dubrovnik, 2007, 101–144.

¹¹ B. Krekić, *The contributions of foreigners to Dubrovnik's economic growth in the late Middle Ages*, zbornik radova B. Krekić, *Dubrovnik, Italy and the Balkans*, XIX.

¹² Posebno su Mlečani u Dubrovniku bili izloženi represalijama u vreme kjodjanskog rata 1378–1381. Ugledni mletački trgovac Frančesko Baldela (Franciscus Baldella), koji je godinama boravio u Dubrovniku, bio je u vreme rata, kao sumnjivi stranac, konfiniran u prostorijama opštinske riznice, a kasnije sa drugim nepoželjnim strancima proteran iz Dubrovnika: N. Fejić, *Dubrovnik (Raguse) au Moyen Age, espace de convergence, espace menacé*, Paris 2010, 86.

¹³ Uprkos velikom broju Toskanaca u Dubrovniku, nijedna toskanska komuna nije u srednjem veku imenovala konzula u Dubrovniku.

¹⁴ O Katalonskim konzulima u Dubrovniku u XV veku: Nenad Fejić, *Španci u Dubrovniku*, 18–32.

sto je dobila od aragonskog kralja Jakova I pravo da imenuje konsule „in Romania et in partibus ultramarinis” 1268. godine¹⁵. Nadležnosti Katalonskog konsula bile su veoma široke, rešavao je sporove između svojih sugrađana u Dubrovniku i branio ih u građanskim sporovima koje su oni vodili sa dubrovačkim građanima pred dubrovačkim sudom¹⁶. Institucija Katalonskog konsula u prekomorskim zemljama i gradovima uživala je u Barceloni veliki ugled. Njome su većnici Katalonske prestonice proširili na svoje kolonije širom mediteranskog prostora staru instituciju „konsulata mora” („consulat del mar”), koja je slične nadležnosti već decenijama obavljala u Katalonskoj prestonici¹⁷. Funkcija Katalonskog konsula nije bila počasne prirode. Tokom druge polovine XV stoleća i početkom XVI stoleća, zabeležene su u dubrovačkim izvorima brojna svedočanstva o intervencijama Katalonskih konsula u privatnim poslovima i sudskim sporovima koje su vodili, ili u koje su bili uključeni, njihovi sugrađani. Ako bi se na temelju izgrađenosti i delotvornosti institucija prenetih iz stare, ili izgrađenih u novoj sredini, sudilo o postojanju kolonije stranaca, zajednica Katalonaca, mada ne i najbrojnija, imala bi, zahvaljujući instituciji konsulata, najviše razloga da se smatra kolonijom u Dubrovniku.

Mada su među strancima Mlečani bili najbrojniji u Dubrovniku, njihov status pre 1358. godine bio je opredeljen statusom koji je Dubrovnik imao kao sastavni deo venecijanske pomorske imperije, dakle, statusom u kome građani metropole objektivno nisu ni bili stranci, pa njihov pravni položaj nije pogodovao nekom izdvajanju u cilju odbrane korporativnih interesa¹⁸. Stanje se nije bitno promenilo ni posle 1358. i sticanja punog suvereniteta Dubrovnika. Mlečani su i u novom državno-pravnom ustrojstvu u kome su se našli u gradu pod Srđem, ostali rezervisani prema svim staleškim i profesionalnim oblicima okupljanja, što je bilo i trajno opredeljenje

¹⁵ Ibid 208: « Volumus insuper et mandamus quod omnes subditi nostri, tam mercatores quam alii, teneantur respondere in posse dictorum consulum per vos electorum de omnibus questionibus et demandis per eos proponendis et teneantur etiam eis in omnibus obedire. Datum Tarachone, octavo die augusti anno Domini M ducensimo sexagesimo octavo. »

¹⁶ U krivičnim postupcima između Dubrovčana i Katalonaca u Dubrovniku, nadležan je bio dubrovački sud.

¹⁷ Iz prakse konzulata mora u Barceloni, proistekla je najstarija zbirka zakona pomorskog prava na sredozemnom prostoru na kojoj je kasnije niklo pomorsko pravo italijanskih pomorskih komuna; zbirku je objavio A. de Capmany y Monpalau, *Memorias historicas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, reedicion anotada, vol. II, Documentos, Barcelona 1962.

¹⁸ Rečit je u tom pogledu primer Mlečanina Fela Aldigerija (Fele Aldigheri), koji je od 1318 do 1346, obavljao osetljivu i odgovornu funkciju *pitantariusa*, čuvara arsenala, funkciju za koju je bio odgovoran Velikom vecu koje ga je imenovalo. B. Krekić, *Unequal rivals*, 102–110.

njihove matične komune, nasuprot drugim italijanskim komunama¹⁹. Toskanci, brojniji od Katalonaca, a malobrojniji od Mlečana, bili su institucionalno slabo organizovani, i u skladu sa prvim navedenim merilom doista ne bi mogli predstavljati koloniju u Dubrovniku²⁰. Najzad, uzimajući u obzir institucionalne aspekte, Katalonci u Dubrovniku najviše su se približili statusu kolonije.

Drugo merilo za prepoznavanje kolonije bio bi društveni sastav zajednice stranaca. Pored broja imigranata i njihovog institucionalnog organizovanja u novoj sredini, može se sa razlogom pretpostaviti da je raznovrsnost društvenog sastava takođe jedan od kriterijuma za prepoznavanje kolonije. U tom pogledu položaj Mlečana, Toskanaca i Katalonaca u Dubrovniku nije bio istovetan. Društvena lepeza Mlečana i Katalonaca bila je znatno šira i raznovrsnija od lepeze koja je obuhvatala Toskance. U Dubrovniku su u četrnaestom stoleću živeli, poslovali i posedovali nekretnine izdanci nekoliko mletačkih patricijskih porodica²¹. No, u gradu je u istom razdoblju bilo jedanaest zlatara, osam postolara, pet staklara sa ostrva Murana, pet drvodelja, i trideset osam drugih zanatlija različitih profila, dakle Mlečana koji nisu poticali iz vladajućeg staleža.

Jos širu društvenu lepezu pokazuju imigranti poreklom sa Pirinejskog poluostrva. Zabeleženo je nekoliko predstavnika najvećih patricijskih porodica čiji su članovi sedeli u gradskim većima Barselone²², tu su zatim imena krupnih trgovaca vunom i srebrom iz Barselone Tortoze i Taragone²³, neko-

¹⁹Up. Supra, napomena 9.

²⁰ Građani toskanskih komuna, medju njima najbrojniji Firentinci i Pratezi, mada zastupljeni u velikom broju u Dubrovniku, nisu u tom gradu imali konzule krajem srednjeg veka.

²¹ B. Krekić, *Dubrovnik, Italy and the Balkans XIX*, 378–379: izmedju ostalih Conatarini, Quirino, Condolmer, Venier, Giustinian.

²² Mihailo de Roda (Michael de Roda), clan Veća stotine grada Barcelone (odgovara dubrovačkom Velikom veću) kome su dubrovačka veća u razdoblju od 1419. do 1424. godine više puta odobravala boravak u Dubrovniku i Valentin Gibert, clan veća Stotine i veća petorice (odgovara dubrovačkom malom veću), koji je u Dubrovniku boravio 1433. godine. Vidi: N. Fejić, *Španci u Dubrovniku*, 125, 145.

²³ Bernard Gvaskvil (Bernat Guasquill, koji je u gradu pod Srdjem boravio šesnaest godina (1420–1436), bio je trgovac srebrom i vunom. Oženio se Dubrovčankom i sa njom imao kćer Ursulinu, koju je po njegovoj smrti u Dubrovniku, u skladu sa njegovom pismenom oporukom, odveo u Kataloniju njegov bratić. N. Fejić, *Španci u Dubrovniku*, 128–131. Sa zemljakom, Jovanom Brulom, osudjen je 1426. godine, od strane dubrovačkog suda na mesec dana zatvora, zato što je, saznajući da se Dubrovčani spremaju da sekvestriraju jednu Katalonsku ladju koja se približavala Dubrovniku, njenoj posadi sa dubrovačkih zidina davao znake da se udalji od obale... Veoma značajan doprinos proučavanju uloge Katalonaca kao trgovaca srebrom dala je Desanka Kovačević Kojić u raspravi „*Les Catalans dans les affaires de la compagnie Caboga (1426–1433)*”, *Acta Historica et Archaeologica mediaevalia* 26, 2005, 759–766.

liko lekara i hirurga, ali i imena skromnih zanatlija, proizvođača tkanina, drvodelja, trubača ili oružara u službi dubrovačke komune, sve do ljudi neodređenih zvanja i profesija koje je nevolja ili potraga za poslom dovela u grad pod Srđem²⁴. Kada je reč o strancima u Dubrovniku, poreklom iz Toskane, Firentincima i Pratezima, društvena lepeza je znatno uža. Firentinci su u Dubrovnik počeli dolaziti ranije od Prateza, još u prvoj polovini XIV stoleća. Posebnu ulogu su imali kao predstavnici četiri velike firentinske bankarske kuće, Bardi, Peruci, Aćajuoli i Buonakorsi, koje su sa dubrovačkim sindicima, približno od 1318. do 1340. godine, zaključivali krupne poslove za isporuku žita iz Apulije. Međutim, iako je njihova privredna uloga bila značajna, nijedno veliko ime firentinskog patricijata nije zabeleženo u Dubrovniku u ulozi predstavnika četiri bankarske kuće²⁵. Za Firentince koji su u XIV i XV stoleću živeli i poslovali u Dubrovniku može se reći da su znatnim iznosima kreditirali dubrovačke trgovce, ali sa jednim značajnim izuzetkom – nisu ostavili traga u društvenom i političkom životu Firence²⁶. Pratezi u Dubrovnik stižu kasnije od Firentinaca, tek dvadesetih godina XV stoleća. U celini, oni su u Dubrovniku bili brojniji od svojih toskanskih suseda, ali je društveno i privredno njihov status bio skromniji. Posebno je zanimljivo, ono što je o njima pisala Mirjana Popović Radenković:

„Proučavajući imovinsko stanje tih trgovaca u firentinskim katastarskim knjigama, mogla sam konstatovati da se radilo o osobama koje su posedo-

²⁴Pouzđano su u dubrovačkim knjigama zabeležena sledeća zanimanja Katalonaca u gradu pod Srđem : rabin, hirurg, nadbiskupov kapelan, trubač, brodski pisar, vunar, drvodelja, balestije, oklopar. N. Fejić, *Španci u Dubrovniku*, 96.

²⁵O poslovanju predstavnika firentinskih bankarskih kuća u Dubrovniku vidi kod : B. Krekić, *Four florentine commercial companies in Dubrovnik (Ragusa) in the first half of the Fourteenth century, Dubrovnik Italy and the Balkan I*, 25–41. U XV veku više nije bilo reči o predstavnicima firentinskih bankarskih kuća koje su bankrotirale u prethodnom stoleću, vec o imućnim Firentincima, koji su znatnim sredstvima kreditirali dubrovačke trgovce kao Đordje Gući (Georgius Gućii de Florentia), koji je samo u razdoblju od 1418. do 1428. u kreditno poslovanje u Dubrovniku uložio 14.000 dukata, i Martin Kjerini (Martinus Chierini de Florentia), čije su kreditne operacije u Dubrovniku, samo 1458. i 1459, dostigle vrednost od 17.000 dukata. O njima kod B. Krekić, *Italian creditors in Dubrovnik (Ragusa) and the Balkan trade, thirteenth through fifteenth centuries*, u *Dubrovnik Italy and the Balkans VIII*, 241–254.

²⁶Izuzetak u tom pogledu predstavlja ličnost Filipa Bastarija (Phylippus de Bastariis), gradjanina Firence koji je u drugoj polovini XIV stoleća obavljao značajne političke funkcije u Firenci (izmedju ostalog i ambasadora u Pizi), ali je 1394. godine optužen da je pripremao prevrat u rodnom gradu i proteran u Dubrovnik, gde je ubrzo po dolasku i umro. O tome vidi kod : B. Krekić, *Trois fragments concernant les relations entre Dubrovnik et l'Italie, L'Exil et la mort du politicien florentin Philippe Bastari et l'activité de son fils Giovenco à Dubrovnik vers la fin du XIV siècle*, u zborniku *Dubrovnik, Italy and the Balkans II*, 27–31.

vale malo zemljišnog poseda i još manje tekućeg kapitala. Među onima koji su se duže nastanili u Dubrovniku, gotovo nijedan nije imao vlastitu tkačku radionicu u Pratu²⁷.”

Tezu Mirjane Popović Radenković, nedavno je potkrepila italijanska istoričarka Paola Pineli. Ona je u državnom arhivu u Pratu sredila zbirku pisama Đulijana di Marka Markovaldija, koji je kao poslovni predstavnik svog rođaka Mikela di Đovanina, vlasnika tkačke radionice u Pratu do 1425, a nakon toga samostalno, ili u službi dubrovačkog građanina Petra Pantele iz Pjaćence, sukna, trgovca i brodovlasnika²⁸, boravio u Dubrovniku od 1419. do smrti koja ga je zatekla u gradu pod Srđem 1434. godine. Raznovrsna i zanimljiva korespondencija Đulijana di Marka sa bratom Sandrom, prikazuje ga kao užurbanog, marljivog trgovca, koji tkanine svog rođaka Mikelela di Đovanina proizvedene u Pratu, a zatim tkanine Petra Pantela²⁹ proizvedene u Dubrovniku, nastoji da proda bilo u gradu pod Srđem, bilo u Kotoru, na Korčuli, putujući čak do Drijeva, pa i na suprotnu jadransku obalu u Apuliju, gde obilazi sajmove u više priobalnih gradova i gradića: Bariju, Barleti, Manfredoniji, San Severu, Traniju, Fortoreu; međutim ni Đulijano di Marko. Ni njegovi dosta brojni sugrađani, koji su svoju poslovnu sudbinu vezali za Dubrovnik, nisu se obogatili, ni učestvovali u društvenom i političkom životu, ni u svom rodnom Pratu ni u gradu pod Srđem.

Treće merilo, povezano sa prethodna dva, ogleđa se u stepenu samostalnosti praktičnog delovanja koji pokazuju useljenici sa tri pomenuta područja u dubrovačkoj komuni i distriktu, u odnosu na sredinu iz koje su potekli. Stabilnost, pa i sam opstanak zajednice stranaca u Dubrovniku, zavisili su i od toga koliko se ona znala prilagoditi povoljnij, ili odupreti nepovoljnij konjunkturi poslovanja u širem mediteranskom i balkanskom prostoru. Ukoliko je stepen prilagođavanja konjunkturi, posebno nepovoljnij, bio viši, utoliko se sa više opravdanja može govoriti, ne o grupi pojedinaca, već o pravoj koloniji stranaca u Dubrovniku. Prikazavši delovanje desetina, danas bi se već moglo reći i stotina, stranaca, u prvom redu političkih i privrednih delatnika pore-

²⁷ Up. nap. 5

²⁸ Paola Pinelli, *Giuliano di Marco da Prato, fattore a Ragusa : Il carteggio*, Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia Patria, Collana monografica 6, 26, 2004; Paola Pinelli objavila je prepisku Đulijana di Marka: *Il carteggio Marcovaldi (1401-1437) nell'Archivio di Stato di Prato, Inventario*, Ministero per i beni culturali e ambientali, dipartimento per i beni archivistici e librari, direzione generale per gli archivi, 2006.

²⁹ O Petru Panteli, sukna i brodovlasniku u Dubrovniku, nedavno je objavila knjigu Paola Pinelli, *Tra argento granno e panni, Piero Pantella, un operatore italiano nella Ragusa del primo Quattrocento*, Firenze, 2013. U njoj je navedena i ranija literatura o Petru Panteli, kao i o proizvodnji tkanina u srednjovekovnom Dubrovniku, posebno iz pera Dušanke Dinić Knežević.

klom iz Venecije, Katalonije ili Toskane, srpska, i ranije jugoslovenska, a delimično i strana historiografija, na ovaj posredan načinsu možda najviše doprineli ovde razmatranoj temi. Naime, dubina traga koji su zajednice Mlečana, Katalonaca ili Toskanaca ostavile u istoriji Dubrovnika u dobroj meri zavisila je od oblikâ institucionalnog organizovanja komuna iz kojih su dolazili, odnosno društvenih staleža iz kojih su poticali (gore obuhvaćenih sa prva dva predstavljena merila), ali isto toliko i od nekih ličnih odlika: preduzimljivosti, snalažljivosti, spremnosti da se izloži riziku. Koliko je odnos između parametara ličnosti i konjunktura bio delikatan, i koliko su se oni međusobno dopunjavali ili potirali, ovde se može ilustrovati sa nekoliko primera koji se odnose na svaku od tri pomenute zajednice stranaca u Dubrovniku. Primer Venecije: koliko je porastu broja njenih građana u Dubrovniku pogodovala dugogodišnja mletačka vrhovna vlast (1204–1358), a i nakon njenog prestanka, verska i kulturna bliskost dubrovačke i mletačke elite, toliko im je odmagalo odsustvo jezičke srodnosti i pogotovo politička nestabilnost u zaleđu, u prvom redu česti dubrovačko-srpski oružani sukobi i trgovački sporovi koji su se odvijali upravo u vremenima kada je Venecija razvijala svoju pomorsku imperiju na tekovinama Četvrtog krstaškog rata. Veoma rano prisutni u srpskoj i, nešto kasnije, u bosanskoj srednjovekovnoj državi, mletački trgovci su ubrzo bili u prilici da osete relativnu ranjivost svog položaja u balkanskom zaleđu i nuždu da se u svojoj delatnosti usredsrede na grad pod Srđem, prepuštajući srpsko i bosansko zaleđe Dubrovčanima koji su bolje poznavali njegov jezik i običaje. Tako je kolonija Mlečana u Dubrovniku, u XIII i u prvoj polovini XIV veka, bila u znaku suprotstavljenih pritisaka, istovremeno i podsticaja i ometanja za obavljanje poslova. Suprotstavljenim pritiscima jedini primereni odgovor u svakoj prilici je mogao dati „mletački trgovac sâm”, kome je preostajalo ili da odgovori izazovu zarade uprkos rizicima, ili da se povuče pred opasnostima od gubitaka i štete, prepuštajući tako profit od trgovine sa zaleđem svojim dubrovačkim partnerima, ali i konkurentima³⁰. Isto bi se moglo reći i za Katalonce, dobavljače vune za dinamičnu dubrovačku tkačku manufakturu od dvadesetih do pedesetih godina XV stoleća, i izvoznike srebra na venecijansko i Katalonsko tržište. Pomenutim podsticajima suprotstavljali su se stalni napadi Katalonskih gusara na dubrovačke lađe, koji su navodili vlasti da ponekad pribegnu kolektivnim odmazdama i sekvestrirama protiv Katalonskih trgovaca. Ponekada je i sama kancelarija aragonskog kralja Alfonsa V nastojala da Katalonce u Dubrovniku podredi interesima dvora u Napulju. Činjenica da je zajednica Katalonaca u Dubrovniku dugo uspešno odolevala u borbi protiv navedene nepovoljne konjunktura, jeste, u skladu sa

³⁰ B. Krekic, *Venetian merchants in the Balkan hinterland, Dubrovnik, Italy and the Balkans* XIII, 413–429.

navedenim merilom, prilog tezi o postojanju Katalonske kolonije u gradu pod Srđem. I poslednji slučaj Toskanaca, u prvom redu Firentinaca i Prateza, zanimljiv je u tom pogledu. Mada, kao što smo videli, nisu dolazili iz sredina koje su svojoj dijaspori u Dubrovniku mogle nametnuti neke stroge institucionalne okvire, Toskanci su bili osetljivi na privredne podsticaje koji su im dolazili iz postojbine. Nedavno otkrivena i sređena zbirka pisama iz zaostavštine Đulijana di Marka iz Prata pokazuje sa koliko se upornosti i borbenosti ovaj, u suštini skromni prateški trgovac, gotovo bez sopstvenog kapitala, trudio da poveže male trgove na obali Apulije sa dubrovačkim, kotorskim, korčulanskim i drijevskim trgovima u cilju prodaje sukana koje su proizvodili njegovi imućniji nalogodavci u Dubrovniku, poput Petra Pantele. U zamenu za sukna kupovao je male količine srebra iz zaleđa, za koje je opet u Apuliji kupovao žito koje je isporučivao na dubrovačko tržište. Slučaj Đulijana di Marka nikako nije bio usamljen. Upornost i istrajnost, koje provejavaju iz njegove prepiske sa bratom Sandrom, nalazimo i u svedočanstvima o poslovanju znatnog broja njegovih sugrađana, u dubrovačkim knjigama. Odsustvo polaznog kapitala, koje ih je teško pogađalo na početku, oni su pokušavali nadoknaditi čvrstim povezivanjem sa svojim sugrađanima i izgradnjom porodične i poslovne mreže u gradu pod Srđem. To je dobro naslutila Mirjana Popović Radenković kada je, pre više od pola stoleća, pisala o postojanju kolonije Prateza u Dubrovniku.

Četvrto, i poslednje, merilo za prepoznavanje kolonije bilo bi povratno delovanje njenih članova na maticu, u prvom redu usled masovnog povratka u maticu prilikom ratova ili izrazito nepovoljnih promena u privrednoj konjunkturi u novoj sredini. Istoričari su navodili mnoge primere neprihvatanja članova patricijskih rodova od strane njihovih rođaka u Veneciji u trnutku kada su se ti članovi, pred najezdom Turaka, u drugom ili trećem pokoljenju počeli povlačiti iz mletačke Albanije krajem XV veka³¹. Da li su brojni Mlečani, Toskanci i Katalonci nastanjeni u Dubrovniku na sličan način, prilikom povratka, ostavili traga u svojim matičnim sredinama? Najviše svedočanstava ima u mletačkim izvorima, iz razumljivih razloga, iz vremena kada je Dubrovnik priznavao mletačku vrhovnu vlast od 1204. do 1358. O tome je u historiografiji dosta pisano³². Nema sumnje da su zvanični predstavnici mletačke države u

³¹ Bernard Doumerc, *Les Vénitiens confrontés au retour des rapatriés de l'empire colonial d'outre-mer (fin XV-début XVI siècle, Migrations et diasporas méditerranéennes*, (sous la direction de Michel Balard et Alkain Ducellier), Paris 2002, 375–398.

³²Videti naročito kod B. Krekića, *Some Venetians in Dubrovnik in the fourteenth century*, u zborniku *Unequal rivals*, 101–144. Naročito su u tom smislu mogli delovati mletački kneževi, članovi patricijskih rodova koji su se u grad na lagunama vraćali nakon završetka šestomesečnog mandata i podnosili izveštaj svojoj vladi, ili usled nekih izvanrednih okolnosti, na primer prilikom neuspešne pobune dela dubrovačkog patricijata 1266. kada je

Dubrovniku, u prvom redu knez, po povratku u Veneciju, mogli svojim položajem u većima, i poznavanjem prilika u gradu pod Srđem, uticati na politiku prema Dubrovniku. Isto tako su neprilike kojima su bili izloženi mletački trgovci u decenijama kada se Dubrovnik oslobodio mletačke vlasti (posle 1358. godine), naročito u godinama rata oko Tenedosa, mogle oneraspoložiti Mlečane³³. Uticaj povratnika iz redova Toskanaca, i u nešto manjoj meri Katalonaca, u svojim matičnim sredinama u tom pogledu je nesto drugačiji. Kao građani komunâ koje su sa Dubrovnikom bile isključivo u privrednim vezama, oni nisu bili izloženi represalijama kakve su trpeli mletački građani u vremenima ratova, ali nisu mogli delovati ni kao uticajni zagovornici Dubrovnička u svojim matičnim sredinama. Kada je, reč o Toskancima, posebno su Pratezi bili brojni u Dubrovniku. Nedavno pronađena zbirka *Markovaldi* u Pratu, zahvaljujući italijanskoj istoričarki Paoli Pineli, već je dala obilje podataka, posebno iz pisama Đulijana bratu Sandru tokom višegodisnjeg boravka u Dubrovniku (1420–1424), ali se u tom pogledu mogu očekivati i nova otkrića. Ne samo da je broj Prateza u Dubrovniku bio značajan, već je i njihovo kretanje između dve jadranske obale bilo izuzetno intenzivno, kao što ilustruje navedeni primer Đulijana di Marka Markovaldija. Isto bi se moglo reći i za Katalonce, mada je njihov ukupan broj u Dubrovniku bio nešto veci od broja Toskanaca tokom dva poslednja stoleća srednjeg veka, a i društvena lepeza, kaošto je pomenuto, nešto je raznovrsnija. S obzirom na veliku razdaljinu između gradova na Katalonskoj obali i Dubrovnika, uprkos njihovom broju i dužini boravka u Dubrovniku, pokretljivost Katalonaca je bila slabija od pokretljivosti Mlečana i Toskanaca. Svedočanstva o kretanjima, osobito iz Dubrovnika u rodnu Kataloniju, nešto su malobrojnija. Uočljivo je, međutim, da se češće vraćaju članovi patricijskih porodica³⁴, kao i članovi porodica sred-

mletački knez Đovani Kverini (Giovanni Querini) morao privremeno da se povuče u Veneciju, gde se žalio na Dubrovčane koji *armata manu in ipsum comitem et eos qui cum eo erant fecerunt insultum* N. Fejić, *Dubrovnik, (Raguse) au Moyen-Age, espace de convergence, espace menacé*, Paris 2010, 40. Podjednako nezadovoljan Dubrovčanima morao je biti i Jovan Dandolo (Giovanni Dandolo), koji je svoj mandat obavljao punih 16 godina, (iako je mandat kneza bio sest godina !), dok ga Dubrovčani nisu proterali 1230. N. Fejić, *La Chronique ragusaine de Junije Rastić et la politique de Venise dans la mémoire collective de Dubrovnik*, u zborniku *Chemins d'outre-mer, études sur la méditerranée médiévale offertes à Michel Balard I–II*, Paris 2004, t.1, 292–310.

³³ Tako je ugledni mletački trgovac Franćesko Baldela, koji je u Dubrovniku boravio gotovo 40 godina (1350–1389), u vreme rata oko Tenedosa (Kjođanski rat) od 1378. do 1381. godine kada su se Dubrovnik i Venecija našli u suprotstavljenim taborima, gotovo dve godine proveo u dubrovačkom zatvoru: B. Krekić, *Contributions of foreigners, u Dubrovnik, Italy and the Levant XIX*, 380.

³⁴ Na primer porodica De Roda, čija su tri člana u različitim vremenima i okolnostima boravila u Dubrovniku, porodica Gibert, čija su dva člana, Beringerije i Valentin bora-

njih i krupnijih proizvođača tkaninâ i trgovaca tkaninama i srebrom³⁵. Treba takođe imati u vidu da je, naročito u vreme vladavine kralja Alfonsa u Napulju (1442–1458), broj Katalonaca u južnoj Italiji, osobito u Napulju i na Siciliji, znatno porastao. Uporedo sa tim, i povratni uticaj kolonije Katalonaca iz Dubrovnika u tim zemljama, mogao je prevazići njen uticaj u matičnim Katalonskim komunama na Pirinejskom poluostrvu³⁶.

Na kraju se može postaviti pitanje u čemu bi bio značaj priznanja postojanja kolonija stranaca sa Pirinejskog i Apeninskog poluostrva u Dubrovniku krajem srednjeg veka. Čini se da pitanje nije samo formalne prirode. Naime, u međunarodnim okvirima, studije o srednjovekovnom mediteranskom prostoru u poslednjih deceniju-dve posebno insistiraju na potrebi utrdivanja mrežâ razmene, i to, u prvom redu pomorskih i privrednih, u većoj meri nego političkih, koje su proučene u prethodnim decenijama. Istrazivači koji se posebno bave privrednom istorijom svoje radove danas redovno ispunjavaju mapama na kojima je mediteranski prostor premrežen brojnim pravicima plovidbe i razmene. Gotovo da se nijedan pomorski i privredni centar više ne proučava odvojeno, veću onoj meri u kojoj je bio „početak, završetak ili raskrsnica puteva”, odnosno „tačka privlačenja ili odbijanja” putnicima i trgovcima sa ostalih sredozemnih područja, pa i onih najudaljenijih. Istrajno proučavanje činilaca koji su strance u Dubrovniku povezivali među sobom, ali i sa matičnom komunom, ukazuje na postojanje kolonijâ Mlečana, Toskanaca i Katalonaca koji su svoj opstanak i privredni uspeh u gradu pod Srđem gradili na čvrstim međusobnim vezama, na vezama sa matičnom komunom, ali i na vezama sa celokupnim sredozemnim prostorom. Više od utvrđivanja aritmetičkog zbira pojedinačnih sudbina stranaca u gradu, novi argumenti u prilog postojanju kolonija, kao i definisanje različitih funkcija tih kolonija, potvrdili bi Dubrovni-

vila u gradu pod Srđem, zatim članovi istaknutih barcelonskih patricijskih porodica Kasasagija, Klement, Sampol, Dagilar.

³⁵U trgovačkim knjigama braće Kabužić zabeležena su imena pet Katalonskih trgovaca koji su izvozili srebro iz Dubrovnika za Veneciju, i dalje, verovatno za Kataloniju. To su Bernard Gvaskvil, Jovan Brul, Francésko Poncio, Jovan Ripolji i Mihail Orlando. Gotovo svi su bili i trgovci vunom i kreditori dubrovačkog suknarstva. Vidi: Desanka Kovačević Kojić, *Trgovačke knjige braće Kabužić* (Caboga) 1426–1433, Spomenik SANU CXXXVII, Odeljenje istorijskih nauka 11, Beograd 1999. Idem, *Les métaux précieux de Serbie et de Bosnie, estimation de la production (XIV-XV siècles)*, Der Tiroler Bergbau und die Depression der europäischen Montanwirtschaft im 14. und 15. Jahrhundert, Akten der internationalen bergbaugeschichtlichen Tagung Steihhaus, 87–92.

³⁶Između većâ grada Barcelone, i kancelarije kralja Alfonsa u Napulju, dolazilo je do sporova posebno prilikom imenovanja konzula Katalonskih trgovaca u Dubrovniku. Većnici grada Barcelone bili su vrlo uporni u odbrani prava koja im je 1268. godine dodelio aragonski kralj Jakov II da imenuju Katalonske konzule u prekomorskim zemljama: vidi nap. 14.

ku mesto koje mu u oblasti evropskih istraživanja istorije poznog srednjeg veka doista pripada.

Prof. dr Nenad Fejić, historian
Université des Antilles, Schoelcher-Martinique, France

LA COMMUNE DE DUBROVNIK (RAGUSE), ACCUEILLIT-ELLE À LA FIN
DU MOYEN AGE, DES *COLONIES* D'ARTISANS ET DE MARCHANDS
ORIGINAIRES D'ESPAGNE ET D'ITALIE?

Résumé

Les multiples contributions des étrangers à l'essor économique et social de Dubrovnik (Raguse) ont fait l'objet de nombreuses études dans la littérature historique. Cependant, il apparaît aujourd'hui évident, que dans ces études, on privilégiait les contributions individuelles, ou au meilleur des cas, les contributions de groupes, sans pour autant se poser la question si ces communautés d'étrangers à Dubrovnik constituaient des ensembles fonctionnels dédiés à la défense et à la promotion non pas des intérêts individuels, mais des intérêts collectifs, ce qui justifierait de leur attribuer le nom de „colonies”. En partant de quatre critères qui se sont imposés dans l'historiographie au fil des dernières décennies, l'auteur se pose la question si les communautés de Vénitiens, de Catalans et de Toscans à Dubrovnik, pouvaient être considérées comme des colonies. Les quatre critères évoqués sont les suivants: 1) est-ce que les communautés des étrangers à Dubrovnik étaient gérées par des institutions plus ou moins structurées ? 2) Quelle était leur composition sociale, et est-ce qu'elles présentaient une certaine diversité, ou au contraire se distinguaient-elles par leur monolithisme ? 3) Est-ce que ces communautés géraient leurs affaires en étroite collaboration avec la métropole, ou leurs membres disposaient d'un degré élevé d'indépendance et d'initiative personnelle ? 4) Est-ce que les membres de ces communautés exerçaient une influence sur le milieu d'origine, notamment lors des grands mouvements de retour au pays occasionnés par les menaces ottomanes au XV siècle ? A partir de ces quatre critères, l'auteur conclut que l'on peut bel et bien parler de colonies de Vénitiens, de Catalans et de Toscans à Dubrovnik à la fin du Moyen Age.